

TADEUSZ KRZĄSTEK, *TOBRUK. PAMIĄTKI CHWAŁY KARPATCZYKÓW. THE SOUVENIRS OF THE CARPATHIANS' GLORY*, WARSZAWA 2010, ss. 292

Samodzielną Brygadą Strzelców Karpackich była jednostką Polskich Sił Zbrojnych, która na kartach historii II wojny światowej zapisała się złotymi zgłoskami. Sformowana 2 kwietnia 1940 r. z inicjatywy Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego jako Brygada Strzelców Karpackich przy francuskiej Armii Lewantu była formacją całkowicie ochotniczą. Utworzono ją przede wszystkim z ewakuowanych z terenów Rumunii i Węgier żołnierzy polskich. Na dowódcę brygady Naczelny Wódz wyznaczył płk. dypl. Stanisława Kopańskiego, absolwenta L'École Supérieure de Guerre (we wrześniu 1939 r. piastował funkcję szefa Oddziału III Operacyjnego Sztabu Głównego Wojska Polskiego, a następnie szefa Oddziału Operacyjnego Sztabu Naczelnego Wodza), awansowanego później do stopnia generała brygady. Szeregi brygady zasilili Polacy przedzierający się na Bliski Wschód z zajętej przez Niemców Francji, a także okupowanego kraju, uciekinierzy z niemieckich obozów jenieckich oraz francuskiej Legii Cudzoziemskiej. Do brygady trafili nawet rodacy z Brazylii, Argentyny, Stanów Zjednoczonych, Mandżurii i Persji, przy czym niektórzy z nich nie tylko nie urodzili się w Polsce, ale i nigdy nie widzieli polskiej ziemi. Po kapitulacji Francji Brygada Strzelców Karpackich wyszła z Syrii z bronią w rękę, bez skazy na żołnierskiej czci i honorze. Zreorganizowana i przemianowana na Samodzielną Brygadę Strzelców Karpackich wzięła udział w walkach z armiami Włoch i Niemiec w Afryce Północnej.

SBSK była jedyną lądową regularną formacją PSZ, która prowadziła działania bojowe po upadku Francji. W maju 1941 r. Brygada Karpacka weszła w skład załogi twierdzy Mersa Matruh, mającej stanowić ostatni punkt oporu wojsk sprzymierzonych na drodze oddziałów włoskich i niemieckich uderzających w kierunku Kanału Sueskiego. Linie obrony twierdzy od południa i wschodu były w całości dziełem polskich żołnierzy.

Do najważniejszych czynów bojowych SBSK niewątpliwie należy udział w obronie twierdzy Tobruk w okresie od sierpnia do grudnia 1941 r. Utrzymanie twierdzy było kluczowe z punktu widzenia możliwości obrony Egiptu. Załoga twierdzy w ciągu ośmiu miesięcy oblężenia wiązała w boju kilka dywizji włoskich i pułków niemieckich, przecinając przy tym nieprzyjacielskie linie zaopatrzeniowe. Brygadzie powierzono zabezpieczenie najtrudniejszego odcinka, tzw. wyłomu ze wzgórzem Ras el Medauar (wzgórze 209), które oddziały niemieckie zdobyły w maju 1941 r. Odległość stanowisk bojowych od linii nieprzyjacielskich u stóp Ras el Medauar wynosiła w niektórych miejscach mniej niż 200 m. Polacy w obronie Tobruku wstawili się służbą patrolową na przedpolu oraz wypadami na wysunięte stanowiska nieprzyjaciela, w efekcie których m.in. pozyskano informacje o przygotowywanym natarciu na twierdzę, co w znaczący sposób wpłynęło na termin rozpoczęcia ofensywy brytyjskiej 8 Armii.

Sławę Polaków jako doskonałych żołnierzy potwierdził udział Brygady Karpackiej w prowadzonych w ciągu 1942 r. działaniach bojowych, w bitwach pod Ain el Ghazala,

w zdobyciu Bardii i okupacji Cyrenajki. Warto zwrócić uwagę na fakt, że Karpacki Pułk Ułanów był jedyną polską formacją, która uczestniczyła w działaniach bojowych w Egipcie w okresie pierwszej bitwy pod El Alamein w lipcu 1942 r. W dniu 3 maja 1943 r. przekształcono SBSK w 3 Dywizję Strzelców Karpackich, stanowiącą trzon 2 Korpusu Polskiego dowodzonego przez gen. Władysława Andersa. Pierwszym dowódcą 3 DSK został gen. bryg. Stanisław Kopański.

Charakteryzując Brygadę Karpacką, warto przytoczyć słowa Mieczysława Młotka, szefa Wydziału Oświaty SBSK i znakomitego znawcy jej dziejów: „Próżno jest szukać w historii Wojska Polskiego formacji takiej, jaką była Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich. Może pod niektórymi względami przypomina pierwszą brygadę legionów z pierwszej wojny światowej. Jako formacja nie miała żadnej tradycji przedwojennej, tradycję tę stworzyła sama, sama też zdołała ukształtować własny, odmienny od przedwojennego typ żołnierza o wyraźnym poczuciu dumy narodowej i brygadowej i odpornego na wpływy zewnętrzne. Żołnierza brygady cechowało wielkie poczucie obowiązku, gotowość do poświęceń, koleżeństwo, przedsiębiorczość, junacka fantazja, niechęć do dyscypliny formalnej i zrozumienie dla dyscypliny wewnętrznej”¹.

Brytyjski etat wojenny SBSK przewidywał 308 oficerów i 4881 szeregowych, jednak do wypełnienia etatów brakowało 369 szeregowców. W jednostkach wydzielonych ze stanu brygady, tj. w Ośrodku Zapasowym i Legii Oficerskiej, służbę pełniło łącznie ok. 1200 żołnierzy, w tym ponad 700 oficerów. Skład osobowy SBSK był zasadniczo różny od innych oddziałów PSZ. W sensie terytorialnym żołnierze Brygady Karpackiej reprezentowali cały kraj, przy czym niemal 50 proc. ochotników dały województwa południowe: krakowskie i lwowskie. Na trzecim miejscu wymienić należy województwo warszawskie. Przedstawiciele Polonii oraz osoby przedzierające się do Brygady Karpackiej na własną rękę liczyli łącznie ok. 30 proc. jej stanu osobowego. Blisko 30 proc. żołnierzy posiadało wykształcenie wyższe lub średnie, natomiast szkołę powszechną ukończyło ponad 50 proc. Około 1000 żołnierzy SBSK stanowili przedstawiciele inteligencji, zawodów wolnych, urzędnicy państwowi. Stan rzemieślniczy reprezentowany był przez ponad 1400 żołnierzy, ok. 400 było rolnikami i tyłuż robotnikami, grupę nieco ponad 300 osób tworzyli żołnierze nieposiadający jeszcze określonego zawodu – w większości uczniowie i absolwenci szkół średnich. Wśród żołnierzy SBSK wyznaniowo dominowali katolicy, niewielka część reprezentowała wyznanie prawosławne i ewangelickie, a ok. 50 osób – mojżeszowe².

Brygada Karpacka stanowiła niezwykle ważny ośrodek emigracyjnego życia kulturalnego. Mieczysław Młotek, charakteryzując brygadę, podkreślił, że „miała w swych szeregach poetów, pisarzy, artystów scenicznych i naukowców o znanych w Polsce nazwiskach, mogła więc stworzyć – i stworzyła – własną literaturę o charakterystycznych motywach i nastrojach wschodnich i pustynnych, teatr i wartościową, niesubwencjonowaną prasę żołnierską. W granicach swych możliwości propagowała kulturę polską w takich dziedzinach jak muzyka i pieśń polska oraz sport. Brygadowa jedenastka piłkarska miała opinie najlepszej w Egipcie i przysporzyła barwom polskim niemało sympatii i chwały”³. Wart odnotowania

¹ M. Młotek, *Krótki zarys historii Brygady Strzelców Karpackich 1940–1942. Short History of Polish Carpathian Brigade 1940–1942*, Londyn 1985, s. 44.

² *Ibidem*, s. 3, 44 i nn.; K. Grzybowski, *Oblicze Brygady Karpackiej [w:] Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich w dziesięciolecie jej powstania. Zbiorowa praca historyczna i literacka żołnierzy S.B.S.K.*, red. J. Bielatowicz i M. Młotek, Londyn 1951, s. 139–142; Z. Picheta, *Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich 2 IV 1940–2 V 1942. Spis żołnierzy*, b.d., b.m., s. IV–IX.

³ M. Młotek, *Krótki zarys historii Brygady Strzelców Karpackich...*, s. 44 i nn.

jest fakt zorganizowania podległego szefowi Wydziału Oświaty SBSK działu radiowego, który od 15 stycznia 1942 r. nadawał audycje w języku polskim na antenie Radia Kair. Audycje te były retransmitowane przez BBC⁴.

SBSK mimo swojej wyjątkowości i znaczenia nie doczekała się jak dotąd obszernej monografii naukowej. Nigdy także nie ukazał się żaden większy zbiór materiałów ikonograficznych. Tę poważną lukę w znacznym stopniu wypełnia album Tadeusza Krząstka *Tobruk. Pamiątki Chwały Karpatczyków. The Souvenirs of the Carpathians' Glory*, wydany w 2010 r. przez warszawskie Wydawnictwo Historyczne Vipart. Publikacja ukazała się w językach polskim i angielskim, co daje szansę dotarcia do szerszego grona czytelników i badaczy.

Zwraca uwagę staranność i bogactwo szaty graficznej albumu, która jest dziełem kierującego wydawnictwem Vipart Stanisława Zielińskiego. Motyw przewodni stanowi pamiątkowa odznaka SBSK – słynna „tobrucka gapa”. Opublikowane fotografie i dokumenty pochodzą ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego, 1. Drużyny Harcerek „Róże Pustyni im. Obrońców Tobruku” w Skawinie oraz osób prywatnych, w tym Tobrukczyków – Mieczysława Heroda, Stanisława Jury i Tomasza Skrzyńskiego. Niemal wszystkie fotografie i dokumenty zaprezentowane zostały po raz pierwszy.

Album otwiera cytat z przemówienia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego z 9 listopada 2007 r. poświęconego potrzebie zachowania pamięci o tych, którzy walczyli o niepodległą Polskę w roku 1918, w wojnie z bolszewikami w 1920 r., na frontach II wojny światowej oraz w różnych formach stawili opór komunizmowi po 1945 r. Fragment przemówienia dopełniają skierowane do prezydenta Lecha Kaczyńskiego podziękowania autora oraz wydawcy za pomoc w przygotowaniu albumu. Los sprawił, że patronujący publikacji zarówno Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Lech Kaczyński, jak i Kierownik Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych minister Janusz Krupski zginęli 10 kwietnia 2010 r. w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem, w drodze na uroczystości upamiętniające oficerów polskich pomordowanych przez Sowieców w 1940 r. w Katyniu.

Książkę opatrzył obszernym słowem wstępnym Marszałek Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej Bronisław Komorowski, obecny prezydent RP. Przytaczając na początku fragment wydanego 9 listopada 1941 r. rozkazu Naczelnego Wodza PSZ, w którym gen. Władysław Sikorski określił żołnierzy SBSK broniących twierdzy Tobruk „Perłą Narodu Polskiego”⁵, marszałek przedstawił następnie dzieje Brygady Karpackiej, zaznaczając jej znaczenie militarne, moralne i kulturotwórcze. Podkreślił także wagę albumu, w którym opublikowano wizerunki przedmiotów zebranych jako depozyty poległych żołnierzy SBSK, przekazanych w 2003 r. przez Ministerstwo Wojny Wielkiej Brytanii i przechowywanych obecnie w Centralnym Archiwum Wojskowym. Marszałek sejmu zaakcentował, że na kartach albumu przywrócono historii imiona i postacie poległych żołnierzy, co stanowi o szczególnej jego wartości merytorycznej, natomiast jego kompozycja – o wartości artystycznej.

⁴ *Idem, Kultura, oświata i sport w SBSK [w:] Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich w dziesięciolecie jej powstania...*, s. 136 i nn.; zob. także: J. Jędrzejczak, *Mówi Polskie Radio Kair*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty”, z. 4, Toruń 2001, s. 7–28.

⁵ Tutaj zakradł się drobny błąd, ponieważ rozkaz ten nie mógł zostać wydany – jak podano – w Tobruku, w którym Naczelny Wódz przebywał w dniach 13–14 XI 1941 r. Obszerne fragmenty rozkazu Naczelnego Wodza z 9 XI 1941 r. cytuje w swoich wspomnieniach gen. Stanisław Kopański, *Wspomnienia wojenne 1939–1946*, Londyn 1972, s. 145; fragmenty rozkazu opublikowano także w albumie (s. 27, 32–33).

Wzruszającym słowem do czytelników poprzedzili album także Tobrukczyacy – Stanisław Jura, szkolny kolega Karola Wojtyły – Jego Świątobliwości Jana Pawła II, żołnierz 1 Batalionu Strzelców Karpackich, pilot 304 Dywizjonu Bombowego Ziemi Śląskiej; Mieczysław Herod, bohaterski uczestnik bitwy pszczyńskiej we wrześniu 1939 r., artylerzysta w Karpackim Pułku Artylerii, uczestnik bitwy o Monte Cassino oraz Tomasz Skrzyński, maturzysta 1939 r., Ułan Karpacki, uczestnik bitwy o Monte Cassino i operacji ankońskiej. Tobrukczyacy podkreślili znaczenie przywrócenia pamięci poległych bohaterów walk na Pustyni Libijskiej, którzy spoczęli w miejscach odległych i niedostępnych dla ich najbliższych, wielu z nich pochodziło bowiem z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej wcielonych po II wojnie światowej do Związku Sowieckiego.

Album można podzielić na dwa działy – opisowy i ilustracyjny. Dział opisowy, złożony z siedmiu pierwszych rozdziałów, otwiera fragment poświęcony militarnemu i moralnemu znaczeniu obrony twierdzy Tobruk. Rozdział „Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich” zawiera podstawowe informacje dotyczące genezy i politycznego kontekstu utworzenia Brygady Karpackiej, jej struktury w okresie syryjskim oraz znaczenia jako emigracyjnego ośrodka kulturalnego, jakie zaczynała zyskiwać nieomal od pierwszych dni swojego istnienia. Kolejny – „Karpacka Brygada na froncie z Brytyjczykami” – dotyczy losów brygady po kapitulacji Francji, od przejścia do Palestyny, reorganizacji w celu dopasowania formacji do struktury armii brytyjskiej, szkolenia i udziału w działaniach bojowych, aż do przygotowania do przetrzucenia SBSK do oblężonej twierdzy Tobruk. Wbrew tytułowi rozdział „Boje o Tobruk” odnosi się nie tylko do działań SBSK w obronie twierdzy, ale także do bitwy pod Ain el Ghazala i zdobycia Bardii. W końcowej jego części umieszczono dane statystyczne stanu osobowego i sprzętowego w okresie obrony Tobruku, bilans strat osobowych w kampanii libijskiej, zestawienia zdobytych odznaczeń oraz cytaty z rozkazów Naczelnego Wodza z listopada 1941 r.

Odrębną całość tworzą trzy ostatnie rozdziały części opisowej: „3 Dywizja Strzelców Karpackich – historia i tradycje 1942–2009”, „Pułk Ułanów Karpackich – historia i tradycje” oraz „Generał dywizji Stanisław Kopański (1895–1976)”. Stanowią one w istocie osobne artykuły dotyczące tematyki sygnalizowanej w tytułach, natomiast jako całość dopełniają zarysowany wcześniej obraz brygady, dotykając tak ważnych tematów jak przekształcenie SBSK w 3 DSK, czy przybliżając postać dowódcy brygady. Niezwykle istotny jest rozdział poświęcony Pułkowi Ułanów Karpackich, wyróżniającemu się nawet na tle tak elitarniej formacji jak SBSK. Pułk Ułanów Karpackich był jedyną polską jednostką kawaleryjską utworzoną na emigracji, która nie miała tradycji przedwrześniowych. Był też ostatnim w wojskach II Rzeczypospolitej regularnym konnym oddziałem, zmotoryzowanym dopiero w czerwcu 1941 r.⁶

Mankamentem części opisowej albumu jest brak aparatu krytycznego. Niedopatrzenie to jest szczególnie uciążliwe w przypadku rozdziałów poświęconych 3 DSK, Pułkowi Ułanów Karpackich oraz gen. Stanisławowi Kopańskiemu. W rozdziale dotyczącym gen. Kopańskiego brakuje niestety istotnej informacji o pozbawieniu go polskiego obywatelstwa przez podporządkowany Związkowi Sowieckiemu Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej we wrześniu 1946 r. Szykany te dotknęły w sumie 76 wyższych oficerów PSZ, którzy wstąpili do Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia, w tym gen. Władysława Andersa.

⁶ Na temat historii i działań Pułku Ułanów Karpackich zob.: *Ułani Karpaccy. Zarys historii pułku*, red. J. Bielatowicz, Londyn 1966; E.S. Mentel, S. Radomyski, *Pułk Ułanów Karpackich. Przez Karpaty nawiewali, Karpackimi ich nazwali...*, Pruszków 1993.

Część ilustracyjna albumu dzieli się na tematyczne rozdziały, a w ich ramach na podrozdziały. Rozdział „Drogi żołnierzy polskich na Bliski Wschód” poprzedzony jest krótkim wprowadzeniem zawierającym informacje o rozmowach pomiędzy Rządem Polskim na Uchodźstwie a stroną francuską na temat utworzenia polskiej jednostki wojskowej przy Armii Lewantu w Syrii. Fotografie pogrupowano w ramach podrozdziałów ukazujących żołnierzy w obozach internowania na Węgrzech i w Rumunii oraz podczas prób przedostania się przez Grecję i Jugosławię na Bliski Wschód. Brak podpisów pod fotografiami nie pozwala stwierdzić, z których zbiorów one pochodzą – niestety problem ten dotyczy większości rozdziałów albumu. Być może związane są one z osobą Adama Daleckiego, żołnierza 1 Batalionu Strzelców Karpackich, którego korespondencja z obozu internowania na Węgrzech została zamieszczona w albumie. Rozdział zamyka drobiazgowo przygotowana mapka przedstawiająca strefy internowania wojskowych i uchodźców cywilnych oraz drogi żołnierzy na Bliski Wschód, do Homs oraz do Anglii.

Kolejny rozdział zawiera podstawowe informacje na temat utworzenia Brygady Strzelców Karpackich w Syrii. Zamieszczono w nim dokumenty omawiające zawarcie porozumienia polsko-francuskiego w sprawie powołania Armii Polskiej na Bliskim Wschodzie oraz umowy polsko-brytyjskiej dotyczącej organizacji polskich oddziałów na terenie Anglii. Zamieszczone fotografie ukazują wizyty wyższych oficerów francuskich – w tym gen. Charles’a de Gaulle (s. 82) – w Brygadzie Karpackiej. Jednymi z najbardziej interesujących są zdjęcia pokazujące 14 ochotników, którzy przybyli do brygady z Harbina w Mandżurii. W kolejnych dwóch podrozdziałach zawarto schemat organizacyjny SBSK, fotografie części kadry oficerskiej oraz zdjęcia pamiątkowe strzelców karpackich w Homs.

Rozdział „W obozie szkoleniowym w Latrun” otwiera wprowadzenie przybliżające okoliczności, w których Brygada Strzelców Karpackich opuściła Syrię i przeszła do Palestyny. Fotografie prezentują żołnierzy brygady podczas wizyt wyższych oficerów brytyjskich oraz ćwiczeń w Latrun. Uwagę zwracają zdjęcia przedstawiające m.in. Jerzego i Henryka Giedroyciów, żołnierzy SBSK (s. 92) oraz uroczystości Święta Żołnierza 15 sierpnia 1940 r. (s. 98–99). Ciepłe uczucia budzą fotografie, na których uwieczniono trud, jaki wkładali żołnierze brygady w zorganizowanie świąt Bożego Narodzenia w 1940 r. (s. 100).

Wyjątkowo atrakcyjny jest rozdział poświęcony Pułkowi Ułanów Karpackich, zawierający fotografie m.in. kadry oficerskiej Dywizjonu Ułanów Brygady Strzelców Karpackich i Pułku Ułanów Karpackich SBSK oraz samych ułanów podczas ćwiczeń kawaleryjskich, a także po przebrojeniu pułku w broń pancerną. Warto jednakże zwrócić uwagę na fakt, że omyłkowo wśród fotografii przedstawiających Ułanów Karpackich znalazło się konne zdjęcie kpr. Mieczysława Heroda, podoficera Karpackiego Pułku Artylerii (s. 105), współautora słowa wstępnego skierowanego do czytelników albumu. W osobnym podrozdziale zebrano zdjęcia przedstawiające Pułk Ułanów Karpackich obozujący pod Aleksandrią.

Formę podrozdziałów mają następne części albumu poświęcone Karpackiemu Pułkowi Artylerii, Karpackiemu Dywizjonowi Artylerii Przeciwpancernej oraz Legii Oficerskiej. Podrozdziały dotyczące artylerzystów nie zostały poprzedzone wprowadzeniem, niemniej rekompensatę stanowią nieliczne, ale niezwykle interesujące fotografie ukazujące dowódców oddziałów oraz sprzęt artyleryjski. Rozczarowuje natomiast część dotycząca Legii Oficerskiej, na którą składa się wyłącznie krótka informacja dotycząca tej wyjątkowej formacji (s. 114).

Dalsze podrozdziały poświęcone zostały szeroko pojętej tematyce dnia codziennego żołnierzy Brygady Karpackiej, m.in. prasie, kulturze i sportowi, pracy duszpasterskiej na linii frontu pod Aleksandrią czy na przedpolach Tobruku, a także pielgrzymkom do Jerozolimy.

Ciekawe są zdjęcia żołnierzy SBSK wykonujących pozornie błahe czynności: urządzenie obozu, obiad w polowej stołówce, czyszczenie broni (s. 115). Podrozdział „Na przedpolach Tobruku” opatrzony został odrębnym wstępem. Prasę frontową reprezentują reprodukcje stron z różnych numerów zasłużonego czasopisma Służby Transportowej SBSK „Za kierownicą w Tobruku” oraz dwutygodnika „Nasze Drogi” (s. 116–117), zamkniętego na polecenie gen. Władysława Sikorskiego z powodu publikowania w nim artykułów jego przeciwników politycznych⁷. Zwracają uwagę fotografie słynnej orkiestry brygady, drużyny piłki nożnej oraz cieszącego się nie mniejszą sławą zespołu estradowego (s. 119). Wartość samą w sobie posiadają zdjęcia związane z pełnieniem posługi duszpasterskiej. Szczególne wrażenie robią fotografie przedstawiające msze św. celebrowane w trudnych warunkach polowych w tobruckich jaskiniach, w tym na odcinku obrony tzw. wyłomu u stóp wzgórza Ras el Medauar (s. 120–122).

Poprzedzony krótkim wstępem rozdział „Obrona Tobruku” zawiera fotografie ukazujące nie tylko żołnierzy Brygady Karpackiej, ale i sprzymierzonych – dowódców czeskich, brytyjskich, żołnierzy australijskich. Kilka zdjęć przedstawia też wizytę w Tobruku Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego (s. 133, 136). Podobna jest także tematyka podrozdziałów „Szczury Tobruku” oraz „Boje pod El Ghazalą i Bardią”. Zwracają uwagę fotografie prezentujące zamaskowane stanowiska Pułku Ułanów Karpackich w Tobruku (s. 139) oraz broń zdobytą przez SBSK w bitwie pod Ain el Ghazala (s. 140).

Charakter podsumowujący mają rozdziały „Szlak bojowy Karpatczyków 1941–1945”, „Z Iraku pod Monte Cassino” oraz „Bitwa o Ankonę”. Ubogie w fotografie, zawierają jednak wnikliwie opracowane mapki przedstawiające szlak bojowy i najważniejsze działania zbrojne 3 DSK.

Kolejne dwa rozdziały ukazują sylwetki poszczególnych żołnierzy. Rozdziały te należy traktować jako swego rodzaju zarys tematu, ponieważ wskazanie najdzielniejszych z dzielnych i sławnych Tobruczyków oraz opisanie ich sylwetek wymagałoby opracowania osobnego albumu. Wybór, którego dokonał autor, należy ocenić jednak bardzo wysoko – bezdyskusyjnie do grona bohaterów zaliczyć należy Mieczysława Białkiewicza, Adolfa Bocheńskiego, Władysława Drelicharza, Karola Fanslau, Stanisława Kucharczyka, Mieczysława Sawickiego, Szczepana Wołkowicza i Antoniego Smolibdowskiego. Grono wybitnych Tobruczyków również godnie reprezentują postaci ks. Józefa Jońca, Jerzego Giedroycia, Mieczysława Pruszyńskiego, Zygmunta Ludwika Odrowąż-Zawadzkiego. Zabrakło w rozdziale choćby krótkich biogramów profesorów Władysława Górskiego i Mieczysława Sas-Skowrońskiego. Poczesne miejsce w gronie sławnych Tobruczyków zajmować musi bliski ich sercu Marian Hemar, autor nieoficjalnego hymnu Brygady Karpackiej. Wyjątkową wartość ma opublikowana w rozdziale fotografia przedstawiająca artystów podczas prawykonania „Karpackiej Brygady” 3 maja 1941 r. w Latrun (s. 152).

Rozdział „Uroczyste przekazanie depozytów Karpatczyków” otwiera zapewne najbardziej poruszającą część albumu. Opisano w niej okoliczności zgromadzenia w Archiwum Ministerstwa Wojny Wielkiej Brytanii 1724 przekazanych w czerwcu 2003 r. do Polski depozytów poległych żołnierzy SBSK i 2 Korpusu Polskiego. Ponadto na przeszło 50 stronach albumu zaprezentowano pamiątki po poległych Karpatczykach. Pogrupowane zostały rzeczowo i tematycznie („Pamiątki z Kairu i Aleksandrii”, „Karpatczycy w kontaktach z ludnością arabską”, „Zdjęcia z ostatniej wizyty gen. Sikorskiego na Bliskim Wschodzie”, „Zdjęcia gen. W. Sikorskiego w depozytach poległych”, „Królewska para i premier przy po-

⁷ Zob. S. Kopański, *op. cit.*, s. 144, 146.

ległym Karpaczyku”, „Fotografie rodzin poległych Karpaczyków”, „Pamiętki ze służby w Wojsku Polskim”, „Pamiętki z Ziemi Świętej poległych Karpaczyków”, „Madonny z de - pozytów poległych Karpaczyków”) lub powiązано je z konkretnymi żołnierzami SBSK – Władysławem Drelicharzem, Władysławem Daleckim, Antonim Kazimierczykiem, Adamem Karolem Daleckim, Aleksandrem Tomaszewskim, Stanisławem Puzio, Grzegorzem Minkiewiczem, Władysławem Ferdyszynem, Franciszkiem Muriasem, Zygmuntem Kun - cem, Czesławem Drabikiem (tu m.in. wzruszający list Drabika, który nigdy nie dotarł do matki – s. 207), Ferdynandem Ciastko, Alojzym Łobodą, Zygmuntem Michalskim, Ma - rianem Kaczaną oraz Adolfem Bocheńskim. Rozdział zamykają zdjęcia z pogrzebu Adolfa Bocheńskiego w Loreto w 1944 r. Właśnie do tej części albumu nawiązują słowa Tobruk - czyków – Tadeusza Jury, Mieczysława Heroda i Tomasza Skrzyńskiego: „Nikt z nas nie przypuszczał, że cenne pamiętki po poległych naszych kolegach oddadzą Polsce Anglicy i ktoś je przywróci pamięci historii. [...] Światło dzienne ujrzały stare fotografie sprzed woj - ny. Są na nich polegli koledzy wśród najbliższej rodziny, wśród żołnierzy Wojska Polskie - go, w obozach internowania na Węgrzech i w Rumunii, w drodze do Homs. Tadeusz [Krzą -stek] przywrócił pamięci drogocenne listy, notatniki, kalendarzyki, piękne fotografie ukazujące Święto Żołnierza w Latrun w 1940 r., msze polowe z ołtarzami złożonymi z dział i armat, karabinów strzelców karpackich, jeźdźców i koni ostatniego pułku konnego regu - larnych sił II Rzeczypospolitej. Album, w którym zawarte są te zdjęcia, jest wielką kroniką żołnierskiego losu karpackiego żołnierza, jego życia i walki, ostatnich chwil wielu Tobruk - czyków” (s. 14).

Integralną część albumu stanowi rozdział „Żyją w naszej pamięci”, w którym opubliko - wano m.in. fotografie nagrobków żołnierzy SBSK na cmentarzu w Tobruku (s. 220–227). W krótkim wprowadzeniu zawarto podstawowe informacje dotyczące liczby poległych i miejsca ich pochówku, ukazano ponadto cmentarz żołnierzy alianckich w Tobruku – kwa - terę Czechów i kwaterę brytyjską, cmentarz żołnierzy francuskich oraz cmentarz niemiecki w Tobruku. Osobny podrozdział poświęcono miejscom pochówku Tobrukczyków w Polsce. Całość wieńczy zbiór fotografii przedstawiających postać i pogrzeb Karpaczyka Mieczys - ława Białkiewicza (s. 236 i nn.).

Ostatni rozdział albumu traktuje o przekazaniu tradycji formacji PSZ poszczególnym jednostkom Wojska Polskiego w latach dziewięćdziesiątych. Zawiera on fotografie przed - stawiające uczestników spotkań kombatanckich, uroczystości przekazania sztandarów, sale pamięci w jednostkach wojskowych. Zwracają uwagę zdjęcia sztandaru oraz przybliżające symbolikę 1 Drużyny Harcerek „Róże Pustyni im. Obrońców Tobruku” ze Skawiny. Wiel - ką wartość mają podrozdziały w całości poświęcone postaciom poszczególnych Karpaczy - ków i Tobrukczyków, jak Karpaczyka Ryszarda Kaczorowskiego, ostatniego prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie, Tobrukczyków – Szczepana Stanczykiewicza, Stanisława Jury, Mieczysława Sawickiego, Ludomira Jewasińskiego, Jana Antonika, Toma - sza Skrzyńskiego, Józefa Plebana, Stanisława Mroszczuka, Józefa Listosia, Antoniego Lip - ki, Mieczysława Heroda, Władysława Foi.

Końcowe podrozdziały albumu mają charakter fotoreportaży z uroczystości i imprez związanych z 65. rocznicą zakończenia bitwy o Tobruk przypadającą w 2006 r., sympozjum w Centralnej Bibliotece Wojskowej 8 kwietnia 2008 r., odsłonięciem i poświęceniem na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie tablicy upamiętniającej gen. Stanisława Kopańskiego 9 kwietnia 2008 r., wizytą autora albumu w Libii w 2007 r., m.in. w Muzeum Historii Tobruku zlokalizowanym w dawnym kościele pw. św. Jerzego. Ostatni fotoreportaż zawiera fotografie pozostałości miast starożytnego Imperium Rzymskiego.

Zastrzeżenia budzi sposób opracowania bibliografii tematu. Zestawienie bibliograficzne bilingwalnego wydawnictwa, jakim jest album *Tobruk. Pamiątki chwały Karpatczyków. The Souvenirs of the Carpathians' Glory*, adresowanego przecież także do czytelników nieznających języka polskiego, powinno zawierać więcej pozycji literatury obcojęzycznej. Z pewnością błędem jest pominięcie publikacji autorstwa Mieczysława Młotka *Krótki zarys historii Brygady Strzelców Karpackich 1940–1942. Short History of Polish Carpathian Brigade 1940–1942*, Londyn 1985, mimo że zestawienie bibliograficzne wymienia pomnikowe dzieło tego autora *Trzecia Dywizja Strzelców Karpackich*, przekręcając nazwisko do formy Młotka zamiast Młotek. Dla przejrzystości bibliografia powinna zostać przedstawiona w sposób umożliwiający odróżnienie opracowań naukowych, wspomnień i czasopism – w przypadku tych ostatnich zdumienie budzi nieuwzględnienie „Ku wolnej Polsce”, czasopisma żołnierzy SBSK wydawanego od 1940 r., tym bardziej że w albumie opublikowano okładki numeru 89 (507) z 1991 r. i 97 (515) z 1999 r. (pismo wydawane w Londynie od 1948 r.) (s. 143). Bibliografia tematu powinna być znacznie obszerniejsza niż zaprezentowana przez autora albumu. Dość wspomnieć opracowanie Włodzimierza M. Drzewienieckiego *Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich i 3 Dywizja Strzelców Karpackich w literaturze i prasie. Bibliografia*, Buffalo–New York 1983. Szkoda, że w zestawieniu bibliograficznym, które zapewne stanowić będzie istotną wskazówkę dla osób chcących poznać bliżej dzieje Brygady Karpackiej, zabrakło miejsca dla wydanej w 1999 r. monumentalnej pracy *Śląsk pamięci Monte Cassino* pod redakcją Witolda Żdanowicza, stanowiącej wyjątkowy zbiór relacji żołnierzy 2 Korpusu Polskiego, spośród których wielu służyło w SBSK. Bibliografia tematu zaproponowana przez autora jest w istocie jedynie wyborem zawierającym informacje o bardzo wartościowych opracowaniach dotyczących SBSK.

Podsumowując, należy stwierdzić, że ocena albumu autorstwa Tadeusza Krzastka *Tobruk. Pamiątki chwały Karpatczyków. The Souvenirs of the Carpathians' Glory* wypadła dobrze. Zaprezentowane materiały archiwalne mają charakter wręcz unikatowy, także autorowi opracowania graficznego albumu Stanisławowi Zielińskiemu należą się słowa najwyższego uznania. Uwagi krytyczne skierowane pod adresem książki nie mogą wpłynąć na jej wysoką ocenę. Autor pracy jest bardzo dobrze przygotowany do pisania o Brygadzie Karpackiej, recenzowane wydawnictwo nie jest przecież pierwszą publikacją, którą przygotował na ten temat i należy mieć nadzieję, że nie ostatnią, ponieważ SBSK wciąż czeka na poważną monografię naukową. Album *Tobruk. Pamiątki chwały Karpatczyków. The Souvenirs of the Carpathians' Glory* uznać należy za pozycję obowiązkową w bibliotece każdego badacza zajmującego się Brygadą Karpacką.

Rafał Dyrz